

Саско О. І.

доцент кафедри кримінального права процесу

Східноєвропейського національного

університету імені Лесі Українки

МОТИВ ЗЛОЧИНУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ТА КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Для юридичної науки дуже важливим є розкриття кримінально-правового та кримінологічного значення мотиву злочину. Вирішення завдання про дослідження впливу мотиву злочинної поведінки на кримінальну відповідальність особи, дасть можливість розробити орієнтири для правильної й однозначної кваліфікації вчиненого особою з урахуванням мотивів її діяльності.

Ключові слова: мотив злочину, мотив злочинної поведінки, потреби, воля, мета.

Злочинність є надзвичайно негативним явищем, яке впливає на всі сфери суспільного життя. Аналіз діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю, профілактики злочинів дає підстави вважати, що її ефективність, багато в чому, залежить від вивчення особи злочинця і в першу чергу від мотивів його протиправної діяльності. Встановлення мотивів злочину виступає однією з гарантій справедливості вироку в результаті судового розгляду справи.

Для юридичної науки дуже важливим є розкриття кримінально-правового та кримінологічного значення мотиву злочину. Одним із найбільш серйозних завдань, які ставить перед науковцями правозастосовча практика, є дослідження впливу мотиву злочинної поведінки на кримінальну відповідальність особи. Вирішення цього завдання, насамперед, дасть

можливість розробити орієнтири для правильної й однозначної кваліфікації вчиненого особою з урахуванням мотивів її діяльності.

Метою цієї публікації є визначення кримінально-правового та кримінологічного значення мотиву злочину.

У доктрині сучасного українського кримінального права визначення мотиву злочину сформувалося під впливом досліджень вчених – правників дореволюційного періоду таких як: Таганцев М.С., Владимиров Л.Є., Познишев С.В. та ін.), а також наукових праць радянських криміналістів, а саме: Тарарухіна С.А., Кудрявцева В.М., Дагеля П.С., Рарога О.І., Якушина В.О. та інших). Окремі питання мотиву злочину розглядали у своїх дослідженнях науковці сучасності П.А. Воробей, Р.В. Вереша, М.Й. Коржанський, А.П. Шеремет, А.П. Тузов. Проте в наукових публікаціях існує певна невизначеність та дискусійність у підходах до розуміння сутності мотиву злочину.

У працях вітчизняних учених з кримінального права та кримінології міститься теза, що мотив – це внутрішнє спонукання до вчинення тієї чи іншої дії (бездіяльності). Як правило, автори беруть це визначення за постулат та вибудовують на ньому теоретичні конструкції мотивів тих чи інших видів злочинів, виробляють відповідні правила кримінально-правової кваліфікації, характеризують особистість злочинця. Така позиція стала традиційною, починаючи з праць класиків вітчизняної кримінально-правової доктрини (М. С. Таганцев, С. В. Познишев, Л. Є. Владимиров тощо), у яких інтерпретація та обґрунтування категорії мотиву базувалась на констатації суттєвості даної ознаки для дослідження сутності злочинної поведінки та її спонукального характеру. Така ситуація призвела до неоднозначного розуміння природи мотиву.

На сьогоднішній день сформувалося кілька напрямків у розумінні категорії «мотив». Перший напрямок представлений у працях таких учених, як О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, С. А. Тарарухін, К. Є. Ігошев, Б. С. Волков, А. В. Наумов та ін. Визначення мотиву зазначеними науковцями надається

через призму усвідомлення наявної потреби. Так, наприклад, О. М. Леонт'єв та С. Л. Рубінштейн визнають, що мотив – це «предметована» потреба [1, с. 14; 2, с. 26]. Тобто при визначенні сутності мотиву увага акцентується на конкретному предметі. Виходячи з такого розуміння, мотив виступає проміжною ланкою між потребою та кінцевим результатом, метою і є усвідомленим началом людської діяльності.

Інша група вчених, таких як Б. В. Харазішвілі, В. С. Чубинський, при з'ясуванні змісту мотиву акцент робить на емоційному стані та вольовому компоненті особистості. Як зазначає Б. В. Харазішвілі, мотив – це емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності даної поведінки і бажанням її здійснення [3, с. 154]. Аналогічної позиції дотримався і В. С. Чубинський, який вбачав у мотиві первісну ланку вольового процесу. Ця точка зору, як видається, є більш сутнісною за попередні, адже дає підстави описати родову приналежність мотиву до певного емоційного стану. Однак слабкістю даної позиції, на нашу думку, є, по-перше, пов'язування емоційного стану з вольовою складовою особистості, що далеко не завжди має прямий безпосередній зв'язок та, по-друге, встановлення усвідомленості (розуміння) джерела походження відчуття необхідності, що також є доволі сумнівним. Одним з останніх комплексних досліджень мотиву у вітчизняному кримінальному праві є праця А. В. Савченка «Мотив і мотивація злочину», в якій науковець на підставі аналізу різних наукових підходів доходить висновку, що під мотивом слід розуміти «інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою» [4, с. 14]. Дане визначення ми вважаємо доволі дискусійним через його узагальнений, неконкретизований характер, обтяженість феноменологічною складовою. Позиція А. В. Савченка, по суті, дублює викладену вище, згідно з якою мотив визнається внутрішньою спонукою до будь-якої діяльності. Таким чином, жодна з викладених позицій не може повноцінно забезпечити науковим обґрунтуванням теоретичну та законодавчу

категорію «мотив злочину», наповнити її конкретним змістом, який можна було б доказувати при розслідуванні кримінальних справ.

Основна роль мотиву обумовлена характером і специфікою людської поведінки, зокрема її вибірковістю та ціленаправленістю. Значення мотиву злочину багато в чому залежить від того, що ми вкладаємо в його зміст. В юридичній психології пропонується розкривати поняття мотиву через механізм внутрішнього формування способу дій, які проявляються зовні, дає об'єктивний результат [5, с. 83.].

Для правильного розуміння мотиву злочин потрібно враховувати психологічні аспекти мотивації злочинця, оскільки саме глибокі, внутрішні психологічні процеси, які не завжди зрозумілі без докладного вивчення психології, покладені в основі тих чи інших вчинків людини, зокрема поведінки особи, яка вчинила злочин. Як зазначав З. Фрейд, «за мотивами наших вчинків, в яких ми зізнаємося, безсумнівно, є таємні причини, в яких ми не зізнаємося, а за ними є ще більш таємні, яких ми навіть і не знаємо. Більшість наших повсякденних вчинків є лише впливом прихованих мотивів, які ми навіть не помічаємо» [6, с. 4]. Під мотивом (від лат. “moveo” – рухаю, штовхаю), як психологічною категорією, передусім розуміють те, що спонукає діяльність людини, те, чому здійснюється така діяльність. Вважається, що мотив є обов'язковим чинником при здійсненні психічно нормальною особою своєї поведінки (як правомірної, так і злочинної), діяльності, вчинку або діяння.

На нашу думку, для того щоб краще розуміти природу мотиву потрібно виокремити ключові поняття, якими оперують дослідники, надаючи йому визначення, а саме: потреби, воля, мета.

Мотив завжди формується поетапно через призму конкретної потреби. Потреба – усвідомлення відчуття нестачі чого-небудь. Мати потребу значить відчувати внутрішній стан потреби в чомусь. А. Н. Леонтьєв вважав, що мотиви діяльності визначаються потребами особистості [7. с. 27]. Потреби є внутрішні спонукальні мотиви, що призводять до їх фізичного втілення у вигляді реальних дій.

А. Маслоу зазначає, що поки потреба не задоволена, вона активує діяльність і впливає на неї. А також науковець досліджуючи мотиваційну структуру особистості сформулював перелік базових потреб людини, які і формують подальший процес формування цілі, активації волової сфери та початку відповідної дії. Ієрархічна модель мотивації А. Маслоу складається з п'яти рівнів: 1) фізіологічні потреби - голод, спрага, сексуальність і т. п.; 2) потреби в безпеці, безпеку та захист від болю, страху, гніву, невлаштованості; 3) потреби у соціальних зв'язках, потреби в любові, ніжності, соціальної приєднане, ідентифікації; 4) потреби самоповаги, потреби в досягненні, визнанні, схваленні; 5) потреби самоактуалізації, реалізації власних можливостей і здібностей, потреби в розумінні та осмисленні [8, с.117]. Однак найбільшу увагу А Маслоу приділяє потребам самоактуалізації, визначаючи, що навіть коли всі ці потреби задовольняються, ми все ж можемо очікувати, що якщо індивід не займається тим, для чого він призначений, то незабаром виникнуть нові незадоволення і неспокій.

На нашу думку будь яка потреба породжує інтерес. Інтерес – це форма прояву пізнавальної потреби, що виражається вибіркоким ставленням особистості до об'єкта через його життєвого значення й емоційної привабливості. Інтереси забезпечують спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності, сприяє орієнтуванню, ознайомленню з чимось новим, більш повному і глибокому відображенню дійсності. За змістом інтереси можуть бути матеріальними (до житлових зручностей, красивою одязі та ін.) і нематеріальні. Оцінка інтересів, в кінцевому підсумку, визначається їх змістовністю і значимістю для особистості.

Будь який інтерес для того щоб він мав реалізацію має бути підкріплений волею. В. О. Іванніков, зазначає, що під волею слід розуміти довільну форму мотивації зі створенням додаткового спонукання (чи гальмування) до суспільно необхідної чи соціально-контрольованої дії. Воля є не лише особливим способом мотивації, а її особливою формою – довільною мотивацією. Воля належить до особистісного рівня регуляції, який характеризується наявністю

особистісного смислу, тобто відображення у свідомості людини відношення мотиву до цілі та умов дії [9, с. 75].

На нашу думку воля — свідома організація і саморегуляція людиною своєї діяльності і поведінки, спрямована на подолання труднощів при досягненні поставлених цілей. Для досягнення поставленої мети людина проявляє ініціативу, напружує свої розумові і фізичні сили, долає труднощі, стримує пориви і бажання, а тим самим вчиняє вольові дії. Під вольовим дією розуміють свідома, цілеспрямована дія, за допомогою якої людина здійснює поставлену перед ним ціль, підкоряючи свої імпульси свідомому контролю і змінюючи навколишню дійсність у відповідності зі своїм задумом. Важливими критеріями і характеристиками будь-якої вольової дії є: 1) наявність, наявність усвідомленої мети; 2) наявність вибору між двома або багатьма можливими діями; 3) необхідність прийняття рішення. Тобто, воля – це психічний процес свідомої цілеспрямованості регуляції людиною своєї діяльності і поведінки з метою досягнення поставлених цілей. Мета завжди є усвідомленим кінцевим результатом дії волі людини, спрямованої на пошук предмета, здатного задовольнити актуальну потребу.

Мотив злочину слід розглядати психолого-правову категорію, яка має юридичне значення для всіх злочинів. Мета злочину виникає на основі злочинної мотиву, а разом мотив і мета утворюють ту базу, на якій народжується вина як певна інтелектуальна і вольова діяльність суб'єкта, що безпосередньо пов'язана з вчиненням злочину і що протікає в момент його вчинення [10, с. 204].

Психологічний аспект мотиву злочину характеризує зміст умислу чи необережності, а юридичний – наповнює суб'єктивну сторону складу злочину, має значення для складу злочину та впливає на призначення і виконання покарання. Так, А.В. Наумов зазначає, що, по-перше, мотив і мета можуть виступати в якості основних (конструктивних) ознак складу злочину. По-друге, мотив і мета можуть виступати в якості ознак, наявність яких утворює кваліфікований склад злочину (склад злочину при обтяжуючих обставинах).

По-третє, мотив і мета можуть бути обставинами, які обтяжують або пом'якшують відповідальність при призначенні покарання [11, с. 392].

Фріс П.Л. вважає, що кримінально-правове значення мотиву, мети та емоційного стану полягає в тому, що, входячи в структуру суб'єктивної сторони складу злочину, вони підлягають доведенню в ході досудового розслідування та судового слідства по кримінальній справі і повинні бути враховані при винесенні обвинувального вироку [12, с. 46]. Кримінально-процесуальний закон зобов'язує доказувати мотив у кожному злочині. У п.2 ст.91 зазначено мотив та мета вчинення кримінального правопорушення як обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Вони хоча і мають факультативне значення для кваліфікації, але обов'язково враховуються при визначенні суспільної небезпеки вчиненого, особи злочинця та при призначенні судом покарання.

Правильному визначенню мотиву сприяє встановлення мети злочинних дій, яка опосередкована мотивом (оскільки і мотив опосередкований метою), є бажаним (ідеальним) результатом, якого прагне досягти особа, і відповідає на запитання: для чого особа вчиняє певну дію (у той час як мотив відповідає на запитання: чому особа вчиняє певну дію). Мотив і мета органічно взаємопов'язані, оскільки відображаються у суб'єктивній сфері людини. Інколи без визначення мети неможливо правильно усвідомити й зрозуміти мотив злочину, так само як без мотиву неможливо усвідомити мету злочину.

Кримінально-правове значення мотиву як ознаки суб'єктивної сторони виражається в тому, що: 1) визначається основний, кваліфікований, привілейований склад злочину, а також пом'якшуючі та обтяжуючі обставини покарання; 2) встановлюється індивідуалізація покарання; 3) прогнозується поведінка засуджений в період відбування покарання та після звільнення.

Мотиву злочину притаманні всі загально психологічні характеристики мотиву людської поведінки та діяльності. В свою чергу, злочин належить до специфічного виду свідомої людської діяльності, тобто є вольовим актом, що передбачає мету, вибір засобів, мотив і оцінку дій. Оскільки кожна людська

діяльність здійснюється вмотивовано, тобто з певним мотивом, то і в злочині, як у специфічному різновиді діяльності людини, завжди є присутнім мотив.

Отже, дослідження мотивів злочинів має велике значення і для багатьох інститутів кримінологічної науки. Аналіз мотиву злочинів дозволить найбільш повно: 1) встановити причини та умови вчинення конкретних злочинів і причини та умови злочинності в цілому; 2) охарактеризувати стан якісної структури та динаміки злочинності в цілому і окремих видів злочинів; 3) розкрити соціально-психологічний механізм злочинного діяння; 4) вивчити особу злочинця, розробити наукову типологію злочинців тощо.

Для надійного забезпечення в Україні прав і свобод людини, в чинному кримінальному законодавстві слід закріпити положення щодо визнання мотиву як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони злочину, який з психологічного погляду належить до специфічного різновиду завжди вмотивованої людської поведінки та діяльності.

Література:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии/ С.Л.Рубинштейн. – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.
2. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции: конспект лекцій/ А.Н.Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
3. Харазишвили Б.В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве/ Б.В. Харазишвили //Советское государство и право. – 1964. – №5. – С.153-157.
4. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину. Монографія/ А.В.Савченко. – К.: Атіка, 2002- 144 с.
5. Еникеев М. И. Юридическая психология. – 5-е изд. – М., 2004. – С. 83.
6. Фрейд З. Введение в психологию. – М.: Наука, 1989. – С. 4
7. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции : конспект лекцій / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.

8. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.
9. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции/ В.А.Иванников. – М.: Изд-во Московского ун-та, 2001. – 342 с.
10. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2 – те видання, доповнене і перероблене - К.: Атіка , 2009.-512 с.
11. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В 3 т. Т. 1. Общая часть [Текст] / А.В. Наумов. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 392.
12. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / Л.П. Фріс. – К.: Атіка, 2004. – 488 с

Crime motive: criminological, criminal and legal aspects

It is very important for legal science to reveal the criminological as well as criminal and legal aspects of the crime motive. Determination of the criminal behaviour motive effect on the criminal responsibility of the person allows one to develop guidelines for the appropriate and clear-cut qualification of the person's misdeeds taking into account the motives of the latter.

The psychological aspects of the offender's motivation should be considered for a proper understanding of motives since it is deep, internal psychological processes, that are not always understood without a detailed psychological study, which determine the person's certain acts, the offender's behaviour in particular. In order to better understand the nature of the motive, key notions should be singled out, namely needs, volition and purpose. These are the notions used by scholars when defining the motive.

The criminal and legal aspect of the motive as a mental element is established by: 1) determining the main, qualifying and privileged components of crime, as well as aggravating and mitigating circumstances of punishment; 2) making punishment

individualized; 3) predicting the convict's behaviour during the imprisonment and following his release.

The crime motive has all the general psychological characteristics of human behaviour and activity motive. The crimes motive analysis will make it possible to fully: 1) establish the causes and circumstances of specific crimes and the causes and conditions of crime in general; 2) describe the qualitative structure and dynamics of crime in general and of certain types of crimes; 3) reveal the socio-psychological mechanism of a criminal act; 4) explore the identity of the offender, develop scientific typology of offenders, etc.